Vera Klopčič

ROMI V EVROPI, LJUDSTVO BREZ DOMA IN BREZ GROBA¹

Ključne besede: Romi, etnična identiteta, politična participacija, pravice manjšin, nediskriminacija

Uvod

Romi živijo v Evropi že stoletja, saj segajo pisni viri o njihovem prihodu in naselitvi v 14. in 15. stoletje. Tako na primer datirajo pisni zapisi o Romih v Grčiji v leto 1302, v Dubrovniku v leto 1362, v Nemčiji v leto 1407, v Franciji v leto 1419, v Italiji v leto 1422, v Španiji v leto 1425, v Litvi v leto 1501 itd.² Kljub temu, da so Romi že stoletja prisotni v skoraj vseh evropskih državah, so za mnoge še vedno zgolj nezaželeni tujci, »drugi« in drugačni. Številni avtorji, na primer zgodovinar Heimo Halbreiner, menijo, da skorajda ni mogoče najti etnične manjšine, ki bi se morala tako močno soočiti s predsodki in zavračanjem, kot je »ciganska«, romska (Halbreiner, 2003, 67).

V številnih razpravah o položaju Romov se vedno znova postavljata vprašanji, kdaj so Romi dejansko prišli v Evropo in od kod izvirajo. V strokovnih in znanstvenih krogih se ob iskanju odgovorov na tako postavljena

1 Prispodobno *ljudje brez doma in brez groba* povzemam iz naslova knjige: Djuric, Rajko, Becken, Jörg: *Ohne Heim - ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*, Berlin, 2002. V skladu s sklepi prvega svetovnega romskega kongresa iz leta 1971 v svojem tekstu uporabljam izraz »Rom(i)«. Če originalni vir uporablja izraz Cigan, Rom/Cigan ali Rom/Cigan/Potujoči itd., navajam tudi to originalno poimenovanje v celoti.

2 Glej sliko 1, ki slikovno ponazarja letnice dostopnih pisnih zapisov o prihodu Romov v Evropo.

vprašanja soočajo zelo različni pogledi o tem, ali Rome kot skupino opredeljujejo skupen izvor, identiteta, jezik in kultura ali zgolj poseben način življenja. Od razlik v pristopu k temu temeljnemu vprašanju izvirajo tudi razlike v pojmovanju, ali so Romi v Evropi narod, najštevilčnejša manjšina ali zgolj socialno neprilagojena skupina, ki živi na obrobju družbe in jo skozi zgodovino označuje zlasti potujoči način življenja.

V prispevku sem se osredotočila na obravnavo tistih segmentov, ki odločilno vplivajo na opredelitev statusa in položaja romske skupnosti v sodobnih družbah ter omogočajo razumevanje etničnih značilnosti Romov kot evropskega naroda brez države, transnacionalne manjšine ali narodne oziroma etnične manjšine v posamezni državi.

Prihod Romov v Evropo

O njihovem izvoru in razlogih za odseljevanje iz matičnih krajev obstajajo številne legende in miti, ki so se med Romi skozi zgodovino ohranjali kot ustno izročilo.³ V 19. stoletju so jezikoslovci pozorno proučevali romski jezik in njegova različna narečja v Evropi. Med prvimi je bil tudi slovenski filozof in jezikoslovec Fran Miklošič. O tej tematiki je napisal 12 zvezkov, ki obsegajo približno 800 strani. Izdala jih je Avstrijska akademija znanosti v nemškem jeziku. Preučeval je tudi vplive slovanskih besed v romskem jeziku ter povezave s sanskrtom in z drugimi jeziki, s katerimi so Romi na svojem popotovanju iz Indije prihajali v stik. Gradivo je pridobival od informatorjev iz številnih evropskih držav, pri vsakemu poglavju pa je navajal tudi objavljene strokovne in znanstvene vire. Na podlagi jezikovnih raziskav in lingvističnih študij, ki so temeljile zlasti na podobnosti med besedami in

3 V splošnem zgodovinskem pregledu o prihodu Romov v Evropo ter orisu njihove kulture in običajev sem se oprla na naslednje vire: Courthiade, Marcel: Izvor Romov: Kronologija in legende, 171–173; Liegeois, Jean-Pierre, Gheorghe, Nicolae: Roma/Gypsies: A European minority, MRG, 1995, 9–15; Barany, Zoltan: The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics, 8–15; Halbreiner, Heimo: Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003, 67–80; Djuric, Rajko, Becken, Jörg: Ohne Heim - ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti, Berlin, 2002, 5–35.

slovničnimi izpeljavami v romskem jeziku in sanskrtu, je ugotavljal, da je pradomovina Romov v severni Indiji.⁴

slika 1: Prihod Romov v Evropo

vir: http://www.unionromani.org/pueblo_in.htm#origen

Eden najvidnejših romskih intelektualcev sodobnega časa, novinar in pisatelj dr. Rajko Djurić, slikovito pojasnjuje pomen romskega jezika za

4 O tem je pisal v posebnem poglavju »O indijski domovini ciganov in času njihovega odhoda iz Indije«, v: Miklosich, Franz: Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten: aus den Sitzungsberichten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien, [philosophisch-historische Klasse, 1874–1880], 287–296.

nadaljnje raziskovanje romske kulture in njenega porekla: »Romski jezik je edina knjiga, ki so jo Cigani prinesli iz Indije; pomeni njihov kolektivni spomin in izraža poglede na svet tega naroda, na njih same in na druge narode. Njihov jezik je seznam materialne in duhovne kulture, ki so ji nekdanji pripadali, istočasno pa vsebuje elemente kulture drugih narodov, s katerimi so prihajali v stik v času svojega dolgega in še ne dovolj raziskanega popotovanja« (Djurić, 1988, 7).

V strokovni literaturi o izvoru Romov se kot pradomovina Romov omenja tudi Egipt.⁵ Domneva, da Romi izvirajo iz Egipta, se zrcali v poimenovanju romske skupnosti, ki je povezano z izpeljankami besede »Egipt« v različnih evropskih jezikih. Do danes še ni dovolj raziskano, od kod izvirajo razlogi za poimenovanje »Egipčani«, čeprav o tem obstaja veliko hipotez (Courthiade, 2003, 171).⁶ Nekateri viri navajajo, da so Romi ob prihodu v Evropo sami pogosto omenjali, da so prišli iz Egipta, zato so jih poimenovali tudi »Egipčani, Egiptarji, Jedjupi«. Romski poglavarji, ki so prišli v Evropo okoli 15. stoletja, so se predstavljali kot »Knezi Egipta« ali »Knezi malega Egipta«. Pripovedovali so, da so iz Egipta in da morajo potovati nepretrgoma sedem let, ne da bi legli v posteljo, in se šele nato vrniti v domače kraje. Druga razlaga pravi, da se poimenovanje mali Egipt nanaša na območje na jugozahodni obali Peloponeza, kjer so se Romi za nekaj časa naselili pred preseljevanjem v druge evropske dežele.

Tudi interpretacije izvora imena »Cigan« so različne. Najpogosteje se v razlagah kot izvirna beseda navaja grški izraz »atsinganos«, ki pomeni »nedotakljivi«. Iz tega poimenovanja so potem v različnih jezikih nastale izpeljanke: Tsigan (Bolgarija), Zigeuner (Nemčija), Zingari (Italija), Cigan (Slovenija) itd.

5 O tem je obstajalo tudi ustno izročilo med Romi v Sloveniji. »Bog sam ve kdo je povedal Mihi, da ciganski rod izvira iz Indije; to je trdil on in njegov tovariš v krčmi, medtem ko govorijo drugi cigani, da so Egipčani.« (Trdina, 1987, 58)

6 »V nasprotju s tem, kar piše v večini dosegljivih publikacij, so se prvi Romi, ki so prišli v Evropo, zelo dobro zavedali svojega indijskega izvora. O tem priča nekaj zanesljivih virov iz 15. in 16. stoletja. Šele kasneje se je začelo govoriti o njihovem mitskem izvoru iz Egipta. Kot prestižnejše in impresivnejše naj bi egiptsko poreklo sčasoma pripomoglo k integraciji Romov v evropski prostor. Tako je teorija o egiptovskem izvoru počasi nadomestila resnico.« (Courthiade, 2003, 171–173)

Danes med strokovnjaki prevladuje stališče, da je pradomovina Romov v Pendžabu v severo-zahodnem delu Indije.⁷ Preseljevanje Romov iz Indije v Evropo se je pričelo okrog 10. stoletja in je potekalo v različnih smereh in različnih časovnih obdobjih. Eno skupino je pot vodila preko Irana, druge pa preko Armenije ali Egipta v Grčijo. Tako so v Evropo prispeli v različnih smereh – preko Turčije in Grčije na Balkan in naprej v druge države, preko Armenije v Rusijo, celo do Sibirije, ter preko severne Afrike na Iberski polotok. Na podlagi kataloga izposojenih besed v romskem jeziku strokovnjaki ocenjujejo, da so se Romi najdlje zadrževali v Iranu, Armeniji in Grčiji, saj je vpliv teh jezikov najopaznejši.

Značilnosti načina življenja Romov, običaji in kultura

Znotraj romske skupnosti obstajajo velike razlike v družbenem in premoženjskem statusu, načinu življenja in preživljanja, veri, jeziku ter odnosu do sobivanja z drugimi – z »gadže« svetom. Še iz pradomovine izhaja razlikovanje na glavne skupine Romov, Sinte in Kale. Poleg delitve po plemenski pripadnosti (Kalderaši, Lovari, Vlahi, Beaši itd.) so nekatera imena posameznih skupin povezana s poklici, ki so jih opravljali v zgodovini, na primer koritarji, rudarji, čergari, ursari (krotilci medvedov) itd. Najpogostejši tradicionalni poklici Romov/Ciganov so kovaštvo, (pre)prodaja konj, popravljanje dežnikov, brušenje nožev in rezil, godbeništvo in zabavljaštvo na sejmi, kotlarstvo ter izdelovanje uporabnih predmetov za kmečka gospodinjstva. Ob prihodu v določen kraj so ženske prerokovale usodo ali beračile za hrano po vaseh (Trdina, 1987, 493).⁸ Med Romi obstaja ustno

7 V strokovni literaturi so prisotna tudi drugačna mnenja o pomenu skupne zgodovine, porekla, jezika in kulture kot povezovalnih elementov etnične identitete Romov. Prof. dr. Božidar Jezernik v prispevku *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi* med drugim ugotavlja, da je iskanje korenin romskega jezika in običajev v indijski pradomovini bistvena sestavina etničnih definicij Romov, zgrajenih na predpostavki, da je dokaz indijskega porekla določenih kulturnih praks hkrati tudi dokaz njihove etnične pripadnosti. Vendar so jezikovni dokazi o indijskem poreklu Romov problematični (Jezernik, 2006, 28).

8 »Tuji cigani, ki znajo mnogo jezikov, bivši i na Španskem in Turškem, prišli na 7 vozeh – sedem šotorov pri Krki. Denarni – iskali dela – kovaškega in kotlarskega. Baba prerokovala ljudem ... Dedci imeli debele srebrne gumbke, palico s srebrno bunko – ne razrtgan nobeden.

izročilo, ki jim svetuje, naj se naseljujejo tam, kjer je prebivalstvo po etnični ali verski pripadnosti raznoliko. Zato so tudi danes stalno naseljeni Romi najštevilnejši prav v obmejnih krajih evropskih držav.

Druga ljudstva so jih poimenovala zelo različno. Tako so na primer v Nemčiji, na Norveškem in na Švedskem v preteklosti, najverjetneje zaradi videza, Rome imenovali tudi »Tattare« – beseda označuje klateže, potujoče ali brezdomce. V nekaterih zahodnih državah, na primer v Franciji, se je v prejšnjem stoletju za poimenovanje Romov/Ciganov uveljavil izraz »osebe z nomadskim načinom življenja«. V Združenem kraljestvu izraz »gypsies« označuje potujoče skupine ne glede na etnično pripadnost. Zakon o mestih/parkiriščih iz leta 1968 v 16. odstavku »Cigane« opredeli kot »osebe z nomadskim načinom življenja ne glede na raso ali poreklo, vendar ne vključuje članov organiziranih skupin potujočih umetnikov ali oseb v potujočih cirkusih, ki zaradi tega potujejo skupaj«.

Ker so Romi/Cigani v Evropo v večjem številu prišli v času turških vpadov, so jih pogosto obtoževali vohunstva in jih zaradi tega preganjali. Dejansko so nekateri med njimi v določenem obdobju sodelovali s turško vojsko, zanj opravljali posamezna pomožna dela, celo nosili orožje itd. Zgodovinski viri navajajo, da so bili mnogi med njimi na najnižji stopnji družbene hierarhije, številni celo sužnji. Na območju današnje Romunije in Moldavije so Romi/Cigani v suženjstvu živeli vse do leta 1856.

Njihov način življenja je bil že ob prihodu v Evropo bistveno različen od življenja drugih evropskih ljudstev. Romi/Cigani so bili od ostalega prebivalstva tudi prostorsko izolirani – živeli so na obrobju mest ali vasi. Njihova naselja so se na območju Balkana imenovala ciganske mahale.

Razlike so se stopnjevale v prelomnih trenutkih evropskega zgodovinskega razvoja, ko se je pričel proces oblikovanja nacionalnih držav in se je spreminjala vsebina lastninskih razmerij, na primer na prehodu iz fevdalizma, v času industrializacije in danes v postmodernem času, ko se spreminjajo tradicionalni vzorci komunikacije, opuščajo nekdanji poklici in se za vključevanje v družbo zahteva predhodna izobrazba ali določena specifična znanja.

Hteli 600 f. v zalog, da ne bodo nič krali, vročiti županu.« (Trdina, 1987, 493)

Kljub razlikam in razslojenosti znotraj romske skupnosti se je pri Romih ohranjal specifičen vrednostni sistem, ki tvori posebno zaključeno celoto nezapisanih pravil, običajev in izročila. Ena izmed značilnosti je močna navezanost na družino in ljubezen do otrok.⁹ V medsebojni komunikaciji se različne skupine med sabo naslavljajo kot »bratje in sestre«. Med drugim so Romi ohranili bistveno drugačen odnos do zasebne lastnine, ki je ne dojemajo kot vrednoto *per se*. Romski intelektualci pojasnjujejo glavno razliko v prevladi koncepta »biti« nad konceptom »imeti« kot gonilno življenjsko energijo.

Splošno poimenovanje za Nerome je *gadže*. Vzorci obnašanja in pravila, ki veljajo znotraj skupnosti, se bistveno razlikujejo od tistih, ki so namenjeni stikom z neromskimi člani ali skupnostmi. Tako se je znotraj romske skupnosti gradil in ohranjal poseben vzporedni svet (romski svet/Romano them). Pravila v njem in sistem nadzora se imenuje *Romani Criss*. Namen posredovanja Romani Criss – skupine najvplivnejših predstavnikov romske skupnosti – v primeru hudih kršitev notranjih pravil je vzpostavitev prejšnjega stanja in ne kaznovanje posameznika.

V znanstveni literaturi se pogosto navaja dejstvo, da Romi v okolju, v katerem živijo, kljub temu, da večji del sprejemajo veroizpoved večinskega prebivalstva, ohranjajo tudi svoja verovanja, pogosto pa v večkonfesionalnem okolju častijo praznike in obrede več ver, na primer pravoslavne in muslimanske (Djordjević, 1999, 95). Romski jezik se imenuje *Romani chib*. Romi govorijo različne dialekte, v katerih so poleg romskih besed tudi številne izposojene besede iz okolja, v katerem živijo.¹⁰

Romske legende na svoj način pojasnjujejo razloge za nomadski način življenja – od legend o preganjanju in sporih znotraj romske skupnosti, zaradi katerih je moral del skupnosti na večno popotovanje, do romantične razlage, da Romi hodijo za soncem – kakor se pomika sonce, se pomikajo tudi oni.

9 »Pomanjkanje ljubezni med žlahto ... na Dolenjskem. V tem kraju imajo se najraje, ali pravzaprav edini zares radi le otroci konjederčevi in pa cigani.« (Trdina, 1987, 429).

10 Na prvem svetovnem romskem kongresu v Londonu so za osnovo za standardizacijo romskega jezika določili kalderaško-džambaški dialekt.

Kljub socialni izključenosti in marginalizaciji so Romi postali nepogrešljiv del evropskega kulturnega izročila na različnih področjih umetniškega ustvarjanja, zlasti v glasbi, plesu in filmu. V knjigi »Romi v svetovni literaturi«, ki jo je napisal dr. Rajko Djurić, je predstavljenih več kot sto pisateljev in njihovih del iz različnih evropskih držav, ki so obravnavali tematiko Romov v svetovni literaturi in umetnosti.¹¹ Na ta način Evropa v sodobnem času po delcih spoznava romsko zgodovino, kulturo in filozofijo kot del evropskega prostora ter Rome sprejema kot del kulturne dediščine.

Ljudje brez doma in brez groba

Zaradi negativnih zgodovinskih izkušenj so številne romske skupnosti (na primer Sinti v Nemčiji) do Neromov nezaupljive ter želijo svoj jezik in kulturo ohraniti in obvarovati pred vplivi in posegi večinskega prebivalstva. Po drugi strani pa so predstavniki drugih narodov Rome večkrat obtoževali, da želijo ohranjati svoj »skriven« jezik zaradi onemogočanja nadzora nad seboj ter da so sploh s slabimi nameni razvili posebno komunikacijo za pravočasno in tajno medsebojno obveščanje.

Oblasti so jih odločno izganjale s svojega ozemlja, v primeru nasilja ali zločinov nad Romi pa Romi niso bili deležni pravnega varstva. Skupna značilnost ravnanja oblasti je bila, da so želele Rome izgnati in/ali preprečiti njihov nomadski način življenja, omejiti njihovo gibanje ter izkoreniniti sleherno prisotnost romskega jezika ali kulture. Prepovedovale so uporabo romskega jezika ter izražanje ali ohranjanje kulturnega izročila. Zgovoren je pravni akt iz leta 1783, v katerem Karel III. že v uvodu povzame namen zakona:

11 V letu 2010 je Rajko Djurić za svoj prispevek v knjigi o Romih v literaturi, ki govori o pomenu umetnikov, kot so Cervantes, Picasso in Lorca, za preučevanje literature in kulture Romov, na evropski konferenci o Romih v Cordobi prejel nagrado madridskega zavoda za kulturo. Veleposlanik Kraljevine Španije v Srbiji mu je aprila 2010 nagrado izročil v Muzeju romske kulture v Beogradu. Ob tem je dejal, da ima »Evropska unija, zlasti Španija, obveznost do Romov, ki so pomemben del naše kulture, saj tu živijo od 15. stoletja. Od 10 do 12 milijonov Romov v Evropi jih približno 700.000 živi v Španiji. Naša država je v središču evropskih prizadevanj za reševanje romske problematike in vključitev Romov v družbo.« (<http://www.vesti-online.com/Scena/Kultura/49331/Spanska-nagrada-za-Rajka-Durica>, 30. april 2010)

»Izjavljamo, da vsi tisti, ki jih imenujejo Cigani (Gypsies) ali ki se sami tako imenujejo, niso to zaradi porekla ali narave. [...] Upošteva se to odredbam, da morajo vsi in vsak med njimi opustiti uporabo jezika, običaje in potujoči način življenja, ki ga živijo do danes. Kralj jim milostno dovoli 90 dni za to, da se lahko vsi klateži te vrste ustalijo in opustijo običaje, jezik in navade pod grožnjo kazni ožiganja z vročim železom. Za tiste, ki se bodo upirali, bo uporabljena smrtna kazen.« (Liegeois in drugi, 1995, 9)

Na območju Avstro-Ogrske so bili v času Marije Terezije v veljavi ukrepi o prisilnem naseljevanju Romov ter prepovedi uporabe romskih priimkov in porok med Romi. Rome naj bi preimenovali v »nove naseljence«, dobili naj bi zemljo in se preživljali z njenim obdelovanjem ter tako opustili svoje navade, jezik in običaje. V primeru uporabe romskega jezika ali romskih imen in priimkov so bile določene stroge kazni. (Petrović, 2000, 21–22)

Rome/Cigane je v očeh drugih prebivalcev označeval predvsem njihov poseben način življenja. Tako določa Odlok ministrov notranjih zadev v sporazumu z udeleženi ministri iz leta 1916 ukrepe v boju proti ciganskemu neredu/razgrajanju: »Kot cigani v smislu tega odloka se štejejo nomadske osebe s potujočim načinom življenja, katerih običaj je, da živijo brez rednega prebivališča ter sami ali z družino ali v skupini potujejo in si zagotavljajo sredstva za preživljanje z izvajanjem potujočih obrti, s trgovanjem ali z beračenjem in na drug nepravilen način.« (Klopčič, 2007, 38)

V tem obdobju so na območju Avstro-Ogrske romskim družinam celo odvzemali otroke, in sicer z namenom zagotavljanja »civilizacije/integracije«. Podobno je bilo tudi v drugih državah. Na Norveškem je bilo leta 1897 ustanovljeno (cerkveno) društvo za boj proti klateštvu, katerega cilj je bil ustaliti Rome/Tattare in jih asimilirati. Prepovedano je bilo govoriti romski jezik, ukvarjati se s tradicionalnimi ročnimi deli ter uporabljati voz in konje. Od leta 1935 se je društvo preimenovalo v »misijo za brezdomce«. Ta misija je Tattarom odvzela več kot 1500 otrok. Romske ženske so prisilno sterilizirali. Sprememba vladne politike se je pričela šele v letu 1975. Leta 1980 je bila spremenjena zakonodaja, Tattarom pa je bil status narodne manjšine priznan leta 1998. Cerkev se jim je leta 2000 uradno opravičila in sklenjen je bil sporazum o sodelovanju med Cerkvijo in norveškim romskim združenjem (Restitution, 2003, 15).

Številni Romi imajo izkušnjo romskega holokavsta iz druge svetovne vojne – *porrajmos* –, ko je življenje izgubilo več kot pol milijona Romov, številni pa so bili pregnani na prisilno delo ali v koncentracijska taborišča, zlasti v Auschwitz-Birkenau in Jasenovac. Šele v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja sta jim bila tudi uradno priznana status žrtev holokavsta in pravica do odškodnine.

Podatki o številu Romov

Zaradi nezanesljivosti uradnih podatkov o številu Romov v posameznih državah, ki se izkazujejo ob rednih popisih prebivalstva, se ti dopolnjujejo z neuradnimi viri in ocenami. Skupno število Romov v Evropi ocenjujemo na 10 do 15 milijonov. Po ocenah mednarodnih organizacij in strokovnih krogov so države z največjim številom Romov v Evropi (Liegeois in drugi, 1995, 7):

Bolgarija (700.000 do 800.000);
 Češka (250.000 do 300.000);
 Francija (280.000 do 340.000);
 Grčija (160.000 do 200.000);
 Nemčija (110.000 do 130.000);
 Madžarska (550.000 do 600.000);
 Makedonija (220.000 do 260.000);
 Romunija (1.800.000 do 2.500.000);
 Rusija (220.000 do 400.000);
 Srbija in Črna gora (400.000 do 450.000);
 Slovaška (480.000 do 520.000);
 Španija (650.000 do 800.000);
 Turčija (300.000 do 500.000);
 Združeno kraljestvo (90.000 do 120.000).

Romi so v nekaterih zahodnoevropskih državah ohranili nomadski način življenja, kar v nekaterih pravnih dokumentih označijo kot element iz-

ražanja identitete.¹² V teh državah je zato bistvena skrb usmerjena k zagotavljanju ustreznega števila mest za kampiranje in omogočanje fleksibilnega načina šolanja otrok.

V državah vzhodne in jugovzhodne Evrope živi večina stalno naseljenih Romov v Evropi. V vseh državah vzhodne in jugovzhodne Evrope so že sprejeli posebne programe za integracijo Romov in izboljšanje njihovega položaja, saj je bila to ena od zahtev mednarodne skupnosti, zlasti Evropske unije, v postopkih preverjanja dosežene ravni uresničevanja človekovih pravic. V teh dokumentih so zajeti posebni programi, projekti in ukrepi za izboljšanje socialno-ekonomskega položaja Romov ter odpravo kršitev človekovih pravic, diskriminacije in rasnega nasilja. Nadzor nad izvajanjem teh programov (poleg mednarodnih ustanov) v posameznih državah prevzemajo tudi nevladne organizacije in romska združenja. Kljub vsem tem ukrepom in programom živijo vzhodnoevropski Romi v veliki večini na robu revščine, lakote in preživetja. Mednarodni razvojni sklad Združenih narodov (UNDP) je v letu 2003 ugotovil, da so življenjski pogoji Romov v vzhodni Evropi na ravni držav podsaharske Afrike. Najhujši problem v teh državah pa je naraščajoče protiromsko razpoloženje večinskega prebivalstva, ki je že privedlo do izbruhov sovraštva in fizičnih napadov na Rome.

Romi v Sloveniji

Romi v Sloveniji so v večjem številu tradicionalno naseljeni zlasti na območju Prekmurja, Dolenjske, Bele krajine in na Gorenjskem (glej sliko 2). Romi, ki so prišli iz drugih krajev nekdanje skupne države, so v največjem številu naseljeni v Mariboru, Ljubljani, na Jesenicah in v Velenju.

Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število Romov v Sloveniji 3246; kraji z najvišjim številom uradno opredeljenih Romov so: Maribor

12 V primeru Chapman je leta 2001 Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu ob obravnavi pritožbe Ciganke Sally Chapman *inter alia* ugotovilo: »Sodišče meni, da je življenje pritožnice v vozilu karavan integralni del njene etnične identitete kot Ciganke, ki odseva dolgo tradicijo te manjšine, za katero je značilen potujoči način življenja.« (Primer Chapman vs. Velika Britanija (vloga št. 27238/95), sodba z dne 18. januarja 2000)

(613), Novo mesto (562), Murska sobota (439), Ljubljana (218), Puconci (137), Kočevje (127), Šentjernej (98), Metlika (90), Lendava/Lendva (86), Tišina (86) in Črnomelj (85).¹³

Pisni viri o prihodu Romov na ozemlje Slovenije segajo v 14. stoletje. Na območje ob meji med Avstrijo, Hrvaško in Madžarsko so se Romi pričeli stalno naseljevati v 17. in 18. stoletju. Iz zgodovinskih zapisov vidimo, da so najpogostejši priimki Šarkezi, Horvat, Kokoš in Baranja v Prekmurju, Brajdič, Hudorovac in Jurkovič na Dolenjskem ter Rajhard na Gorenjskem. Tako kot drugod v Evropi so se Romi naseljevali na obrobjih vasi in naselij, nekateri pa so ohranili nomadski način življenja in stalnih popotovanj, zato so se na določenem območju selili iz kraja v kraj.

Zapis Kraljevske banske uprave iz leta 1931 med drugim navaja: »Cigani, kolikor jih je v Dravski banovini, so povečini stalno naseljeni. Od teh jih je največ v srezu Murska Sobota (572), v srezu Dolnja Lendava (23 družin), v srezu Novo mesto (179), v srezu Kočevje okoli 40. Večje število jih je še v črnomeljskem in metliškem srezu, nekaj jih je pa tudi še po nekaterih drugih srezih. Dasi so ti Cigani tukaj naseljeni, se oddaljujejo iz svojih selišč« (Klopčič, 2007, 43).

Poleg tradicionalnih romskih poklicev so se Romi na Dolenjskem preživljali tudi z drobljenjem gramoza in delom v kamnolomih, v Prekmurju pa so kmetom pogosto pomagali pri kmečkih opravilih. Gorenjski Romi (Sinti) so bili znani kot godbeniki.

13 Statistični urad Republike Slovenije, Statistične informacije št. 93, Popis 2002, Prebivalstvo, 16. april 2003.

POLOŽAJ ROMOV IN ROMKINJ V SLOVENIJI

Zemljevid 1: Število narodnostno opredeljenih Romov na 1000 prebivalcev, Popis 2002

slika 2: Romi v Sloveniji
vir: Lokar, S., 2003, 9

Usoda Romov v Sloveniji je bila v preteklosti podobna usodi Romov v drugih državah – odklanjanje, prisilno naseljevanje in preseljevanje, popisovanje, preštevanje in priprava posebnih seznamov Romov. Zgodovinski viri navajajo številne poizkuse oblasti, da bi preprečile klateštvo, potepuštvost in kraje (v uradnih zaznamkih se uporablja tudi izraz »vlačugarstvo« oziroma »vlačuganje«) med Romi ter jih ustalile, s tem pa zagotovile možnost večjega nadzora nad njihovimi dejavnostmi. »Ciganom je treba na vse mogoče načine zagreniti gibanje izven domačije, treba jih je na vsak korak vznemirjati, taborjenja na prostem jim ne dopuščati,« je zapisano v navodilu Kraljevske banske uprave iz leta 1931 (Klopčič, 2007, 39).

Na podlagi zakonskih določb iz leta 1888 so oblasti občine večkrat pozivale, naj sporočijo, koliko Romov prebiva na njihovem ozemlju, in jim naročale, naj popišejo vse Rome, ki imajo domovinsko pravico v njihovi občini, druge pa naj izženejo. V ta namen so obstajali posebni »odgonski«

protokoli. Občine so v veliki večini ugovarjale prisotnosti Romov in zani-kale kakršnokoli obveznost do te »nadloge«.

Ali so Romi evropski narod ali narodna manjšina?

V začetnem obdobju mednarodnega varstva manjšin, v času med prvo in drugo svetovno vojno, so bili predmet varstva klasične tradicionalne na-rodne manjšine, to je deli narodov, ki so v postopku razmejitve med drža-vami ostali na območju zunaj matične države. V zadnjih dveh desetletjih veliko evropskih držav varstvo Romov umešča v sklop zaščite pravic naro-dnih manjšin. Eden od možnih načinov je izvajanje posebnih manjšinskih pravic po teritorialnem principu, in to kljub dejstvu, da je za romsko sku-pnost v zgodovini Evrope značilen potujoči način življenja.

Zanimivo je spremljati rojstvo in razvoj ideje o posebni etnični in po-litični identiteti Romov v Evropi. V skladu s prevladujočim konceptom o varstvu »klasičnih narodnih manjšin«, ki praviloma morajo imeti in imajo svojo matično državo, so se v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v nastajajočem romskem gibanju pričele iskati poti za uveljavitev Indije kot matične države na mednarodnem prizorišču. Pozitivno razreše-vanje uradnega priznanja Indije kot matične države Romov bi po mnenju romskih predstavnikov z začetkov romskega gibanja pomenilo tudi izpol-njevanje »formalnih« pogojev za priznanje statusa narodne manjšine. Zna-ni diplomat Aleš Bebler v svojih zapisih iz leta 1978 med drugim omenja pomen mednarodne dimenzije emancipacije Romov in navaja, da sta se indijski predsednik Nehru ter predsednica Indira Gandhi večkrat sreča-la s predstavniki Romov, v Indiji pa so razvili tudi institucionalne oblike kulturnega povezovanja (Acković, 2001, 117). Skupni indijsko-romski kul-turni center v indijskem mestu Chandigarhu se ukvarja s spodbujanjem umetniškega ustvarjanja, literature in kulture na mednarodni ravni ter z organiziranjem literarnih in kulturnih programov. V zadnjih desetih letih se aktivno ukvarja tudi s promocijo indo-romske kulturne dejavnosti ter organizira številne programe v Indiji in drugod po svetu. K sodelovanju so že povabili priznane romske ustvarjalce, pesnike, pisatelje, novinarje, pev-

ce, plesalce, slikarje in politične voditelje. Organizirajo festivale ob praznovanju svetovnega dneva Romov ter skupne projekte v okviru indo-romske karavane.¹⁴ Indira Gandhi je na otvoritvenem festivalu romske kulture v Chandigarhu oktobra 1983 med drugim poudarila, da »čuti sorodnost z romskim ljudstvom« ter da bodo »Romi, če jih bodo sodržavljeni v njihovih novih domovinah spoznali in razumeli, družbo obogatili z barvitostjo in očarljivostjo spontanosti«.¹⁵

Dolgoročni cilj in vodilo romskega gibanja izražajo besede prvega predsednika Svetovnega romskega kongresa Slobodana Berberskega, ki je zapisal »Nacija smo, ne cigani.« Prvi svetovni romski kongres, ki je bil leta 1971 (8.–12. aprila) v Londonu, pomeni prelomnico v mednarodnem povezovanju Romov, ki so takrat prvič tudi politično oblikovali svoj program in določili prvi dan kongresa – 8. april – za mednarodni romski praznik – svetovni dan Romov. Opredelili so simbole svojega naroda: himno (pesem Djelem, djelem), zastavo (trobojnico zelene, modre in rdeče barve s krogom/kolesom kot romskim simbolom) ter določili ime »Rom« za označitev pripadnosti svojemu narodu.¹⁶ Ob razpravi so udeleženci kongresa poudarili, da njihov cilj ni enotna država (»Romanistan«), temveč enotnost in spoštovanje romskega naroda v državah, v katerih živi. Kongres je že tedaj pričel z zbiranjem podatkov o Romih kot žrtvah holokavsta med drugo svetovno vojno.

Po ustanovitvi Mednarodnega romskega parlamenta (IRU) in Svetovnega romskega kongresa so se stiki z uradnimi predstavniki Indije in tako je delegacija romskega kongresa in parlamenta v letu 1983 obiskala Indijo. V sredini sedemdesetih let prejšnjega stoletja je Mednarodni romski parlament uradno pridobil posvetovalni status pri OZN.

Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja se je izoblikoval nov pristop, ki govori o Romih kot o evropski manjšini oziroma narodu. Resolucija Par-

14 www.indianwriters.org, 30. maj 2010.

15 Indira Ghandi's Address »I feel Kinship with the Roma People«. <http://www.romani.org/rigadr.html>, 30. maj 2010

16 Romski predstavniki so bili enotni v oceni, da so jim vsa imena razen imena »Rom« dali Neromi, saj jih romski jezik ne pozna. Zato so v veliki večini vztrajali pri poimenovanju, ki izhaja iz romskega jezika.

lamentarne skupščine Sveta Evrope iz leta 1993 jih že v naslovu poimenuje kot »Romi – evropska manjšina« in poudarja njihov prispevek h kulturni raznolikosti v Evropi.¹⁷ Nato je prišlo do intenzivnega procesa oblikovanja lastnih organizacij, ki so povezovale romske predstavnike iz različnih držav. V takem konceptu ostaja vloga Indije kot pradomovine pomembna iztočnica za preučevanje romske kulture, jezika in filozofije življenja, vendar ne več kot pogoj za priznanje politične subjektivitete.

To je postal izziv tudi za pripadnike romskega naroda v Evropi. Posamezne skupine znotraj romske skupnosti so se različno odzvale na ponujene možnosti za izražanje svojih potreb in participacijo na političnem prizorišču, saj gre za nov pojav v evropski zgodovini. Mednarodni romski parlament (IRU) se je v »Resoluciji IRU« iz januarja 2002 označil za predstavnika Romov kot »naroda brez države«, z željo in ambicijo po enakovrednem in polnem sodelovanju z drugimi narodi nove Evrope. V tej resoluciji »parlament IRU naslavlja svoje želje španskemu predsedovanju Evropski uniji, »saj je Španija država članica Evropske unije z največjim številom pripadnikov romske skupnosti med članicami unije ter izraža najtoplejše želje konvenciji. [...] Romi v Evropi so edini, ki so samo Evropejci, ter so polno vpeti v procese transformacije obstoječih evropskih ustanov« (Klopčič, 2007, 258).

Sodobni procesi nadnacionalnih evrointegracij so torej ponudili povsem nove priložnosti za afirmacijo in politično participacijo Romov v Evropi, ki jim skozi zgodovino rigidna struktura nacionalnih držav ni bila naklonjena. Zato lahko na vprašanje, »Ali je domovina romskega naroda Evropa ali Indija?«, odgovorimo, da sta pravilna oba odgovora. Kultura, filozofija, korenine in jezik so gotovo primarno povezani z Indijo, saj sodobna teoretična spoznanja, zlasti jezikovne študije, nedvoumno potrjujejo domneve o indijskem poreklu Romov, simbolno priznanje romskega naroda pa je izvirno evropski fenomen.

17 Posamezne države so ob ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin poimensko navedle tiste skupine, na katere se nanaša njeno uresničevanje. Nekatere države, med njimi tudi Slovenija, so v deklaracijah med temi skupinami navajale tudi Rome. Mnenja Svetovalnega odbora, ki nadzoruje izvajanje Okvirne konvencije ter Priporočila odbora ministrov Sveta Evrope, obravnavajo položaj Romov v sklopu varstva narodnih manjšin v posameznih državah.

LITERATURA

- Acković, D., *Nacija smo a ne cigani*, Rominterpress, Beograd, 2001, 245.
- Barany, Z., *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge University Press, 2002, 408.
- Courthiade, M., Izvor Romov: Kronologija in legende, v: *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja*, Klopčič, V. in drugi (ur.), 2002. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja: = Institute for Ethnic Studies, 2003, 171–186.
- Djordjević, D., Srpsko pravoslavlje – Klasična religioznost seoskih Roma, v: *JUNIR godišnjak VI*, Niš, 1999, 89–110.
- Djurić, R., in drugi, *Od legende do stvarnosti: Cigani sveta*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1988, 288.
- Djuric, R., in drugi, *Ohne Heim – ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*, Berlin, 2002, 359.
- European Court of Human Rights, Strasbourg, 2001, *Chapman*, v: *United Kingdom*, Application No. 27238/95.
- Halbreiner, H., *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003, 99.
- Jezernik, B., Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi, v: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov/Romov*, Jezernik, B. (ur.), Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana, 2006, 7–32.
- Klopčič, V., *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.
- Liegeois, J., in drugi, *Roma/Gypsies: A European minority*, MRG, 1995, 35.
- Lokar, S., in drugi, *E Romane džuvlja šaj = Romske ženske to zmoremo: regionalni projekt Delovne skupine Pakta stabilnosti za enakost spolov v Sloveniji = Roma women can do it: regional project of Stability Pact Gender Task Force*. [S.l.]: Pakt stabilnosti za enakost spolov v Sloveniji: = Stability Pact Gender Task Force, 2003, 35.
- Miklosich, F., *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten: aus den Sitzungsberichten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien [philosophisch-historische Klasse, 1874–1880]*, 287–296.

Petrović, Dj., Cigani u Sremu u XVIII veku (prilog proučavanju), v: *Cigani/ Romi u prošlosti i danas*, Srpska Akademija Nauka i umetnosti, Beograd, 2000, 11–35.

Restitution of a People Tattare, second version, Oslo, 2003.

Statistični urad Republike Slovenije, *Statistične informacije št. 93*, Popis 2002, Prebivalstvo, 16. april 2003.

Trdina, J., *Zapiski iz obdobja 1870–1879: »Podobe prednikov«*, Ljubljana, Založba Krt, 1987, 359.

SPLETNE STRANI:

www.vesti-online.com/Scena/Kultura/49331/Spanska-nagrada-za-Rajka-Durica, 30. april 2010

www.romani.org/rigadr.html, 30. maj 2010

www.indianwriters.org, 30. maj 2010

www.unionromani.org/pueblo_in.htm#origen, 30. april 2010

THE ROMA: PEOPLE WITHOUT A HOME OR GRAVE

Keywords: Roma, ethnic identity, political participation, minority rights, non-discrimination

Abstract

Although the Roma have been living in Europe for centuries, they still face rejection by majority populations, being treated as undesirable strangers in almost all European countries. Written evidence of their arrival can be traced back to the fourteenth and fifteenth centuries. There are many legends and myths about their origins and reasons for emigrating from their country of origin. Until recently, the Roma transmitted their own history only as oral tradition. One of the best-known contemporary Roma intellectuals, journalist and writer Rajko Djurić, picturesquely explains the importance of the Romany language for further exploration of Roma culture and their origin: "Romany is the only book they brought from India; it constitutes their collective memory and reflects the views of this people, to themselves, to the world, and to other peoples. Their language is an inventory of the material and spiritual culture to which they once belonged, and contains elements of culture of other peoples that they came into contact with during their long and yet insufficiently studied journey."

When the Roma arrived in Europe, their lifestyle differed significantly from that of other European peoples. As a result, majorities and other groups in Europe intervened in their lives for centuries. They were forced to abandon their nomadic way of life. In the past, authorities often expelled them from their territory and they did not enjoy legal protection when violence or crimes were committed against them. Living in isolated settlements, excluded from social life, segregated, and discriminated against by others, they lived on the margins as a people without a home or a grave. At the same time, they established their parallel world as a system of social norms valid within their community, and within it all non-Roma were perceived as *gadje* 'outsiders'. Roma legends explain the reasons for their nomadic way of life: they contain stories of persecution and conflicts wi-

thin the Roma community, which resulted in part of the community being forced to leave and start an eternal journey, and the romantic interpretation that the Roma follow the sun and, because the sun constantly moves, they must also move.

Over four decades ago, the European Roma movement demanded recognition of their status as a “European nation without territory” with a specific ethnic identity, collective symbols, culture, and language. According to the objectives of this movement, such a status grants them the constitutive status of a European nation within the process of European integration and requires permanent representation of the Romany community at the international level within the European integration process. In addition to general respect for human and minority rights and respect for cultural diversity, the new process of political mobilization of the Roma in Europe emphasizes the importance of the political participation of the Roma at the national and international levels.